

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
Державний університет інфраструктури та технологій**

**Серія: «ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ:
В ШКОЛАХ, НАПРЯМАХ, ІМЕНАХ»
(заснована в 2005 році)**

Книга 26

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
State University of Infrastructure and Technologies**

**Series: «THE HISTORY OF EDUCATION, SCIENCE AND
TECHNOLOGY: IN SCIENTIFIC SCHOOLS, BRANDS, NAMES»
(founded in 2005)**

Book 26

Oleg Pylypchuk, Oleksandra Chubrei

**M.O. ZARUDNYI (1859-1919) –
OUTSTANDING OOLOGIST-
ORNITHOLOGY AND TRAVELER**

Monograph

Editor-in-Chief
Doctor of Biology Sciences
Professor L.Th. Kotlarenko

Kyiv
Talkom
2022

Олег Пилипчук, Олександра Чубрей

**М.О. ЗАРУДНИЙ (1859–1919) –
ВИДАТНИЙ ЗООЛОГ–ОРНІТОЛОГ
І МАНДРІВНИК**

Монографія

Відповідальний редактор
доктор біологічних наук,
професор Л.Т. Котляренко

Київ
Талком
2022

УДК 929:59+598.2 „19/20”

*Рекомендовано до друку
Відділенням історії освіти, науки і техніки
Національної академії наук вищої освіти України
(протокол № 7 від 24 травня 2022 р.)*

Рецензенти:

Дефорж Г.В. доктор історичних наук, професор

Скляр В.М. доктор історичних наук, професор

П 32

Пилипчук О., Чубрей О.

М.О. Зарудний (1859–1919) – видатний зоолог-орнітолог і мандрівник: монографія / Пилипчук О., Підкошаная О. Київ: Талком, 2022. 199 с.

ISBN

Монографія присвячена дослідженню наукового доробку М.О. Зарудного в зоологічній науці. Досліджено життєвий шлях вченого-зоолога, процес становлення його як науковця і мандрівника, охарактеризовано основні наукові принципи наукової діяльності. Тематичний аналіз праць М.О. Зарудного показує, що основним предметом його зоологічних досліджень була систематика, зоогеографія та еволюція тваринного світу, формування засад фауністичних досліджень в кінці XIX – початку XX століть.

Для науковців, студентів та аспірантів в галузі історії науки та освіти, а також усіх тих, хто цікавиться історією зоології.

УДК 929:59+598.2 „19/20”

ISBN

© О. Пилипчук, О. Чубрей, 2022

ПЕРЕДМОВА

В цьому році виповнилося 163 роки від дня народження і 103 роки від дня смерті видатного і невтомного мандрівника, чудового зоолога- орнітолога, фауніста і систематика, мисливця, охоронця природи Миколи Олексійовича Зарудного (1859–1919).

Життя багатьох дослідників природи кінця XIX – поч. XX століть – це науковий подвиг. Небезпечні подорожі до незвіданх країв, катастрофічні події в Російській імперії того часу – все це наклало відбиток і на життя та дослідження М.О. Зарудного. В книзі детально розглядаються його подорожі в Закаспійський край та Персію (Іран). Результати цих експедицій відображено у працях: «Орнітологічна фауна Оренбурзького краю» (1882), «Екскурсія по Північно-Східній Персії і птахи цієї країни» (1896), «Орнітологічна фауна Закаспійського краю» (1896), «Екскурсія по Східній Персії» (1901), «Птахи Східної Персії» (1903) «Птахи Аральського моря» (1916) та ін. Ці унікальні джерела дають змогу об'єктивно відтворити події історії вітчизняної зоологічної науки на межі тисячоліть. З'ясовано роль вченого в дослідженнях орнітофауни України, зокрема Полтавської та Харківської губерній.

Встановлено важливу роль М.О. Зарудного як просвітителя і популяризатора науки. Активна літературна і публіцистична діяльність в орнітологічних, мисливських і інших, у тому числі науково-популярних журналах, величезне ділове листування з представниками наукової і мисливської громадськості, викладацька робота, забезпечували М.О. Зарудному своєрідний імідж вченого-зоолога і мандрівника.

*Відповідальний редактор – академік
Національної Академії наук вищої
освіти України, доктор біологічних
наук, професор Л.Т. Котляренко*

ВСТУП

Особливістю розвитку біології в царській Росії та Україні на рубежі XIX–XX століть було не тільки підведення підсумків, переосмислення накопичених знань, але й формування прикладних наук, усвідомлення найважливішої проблеми XX ст. проблеми виживання людства і необхідності охорони природи і раціонального природокористування (Мірзоян (2001) [1], Рахілін (1989) [2]). Для історії розвитку науки цього періоду разом з аналізом процесу зародження і розвитку цих нових галузей природознавства важливі також дослідження, присвячені діяльності власне творців нових дисциплін і підходів до вирішення актуальних проблем.

Аналіз творчої спадщини Миколи Олексійовича Зарудного (1859–1919), визначного українського зоолога і мандрівника, систематика-орнітолога, мисливствознавця, що працював на рубежі XIX–XX ст., має значний інтерес для розуміння процесу розвитку вітчизняної орнітології, а також зародження і становлення мисливствознавства як нової наукової дисципліни і практичної методології. Першим серед учнів Миколи Олексійовича був Г.П. Дементьєв, з його ім'ям пов'язана ціла епоха вітчизняній орнітології. І.О. Воробйов і В.Г. Гептнер також вважали М.О. Зарудного своїм наставником. Багато орнітологів пізнали на собі його непрямий вплив.

Дослідження наукової діяльності М.О. Зарудного в галузі орнітології, мисливствознавства, охорони природи, зокрема, його робіт, що призвели до формулювання теорії екологічного резерву популяцій мисливських тварин, а також до еколого-економічного районування мисливських угідь, дозволяє говорити про вирішальне значення ідей вченого для розвитку цих галузей біологічного знання у кінці XIX – на початку XX століть.

Аналіз творчої спадщини М.О. Зарудного дозволяє одночасно простежити за непростими шляхами розвитку теорії і практики раціонального природокористування і охорони природи в Російській

імперії, а відтак у РРФСР і Радянському Союзі в кінці XIX – першій третині XX ст. Знання історії формування наукових і юридичних основ мисливствознавства також дає підставу визнавати за працями науковця важливу роль в досягненнях сучасного рівня цими галузями науки і практичного господарювання.

Сучасне відродження натуралістичної біології, дослідження природи в цілому, роблять наукову спадщину М.О. Зарудного більш значущою для вивчення сучасного природознавства. Його підхід до розгляду природи як єдиного цілого і прагнення бачити явища так, як вони реально в ній відбуваються, разом з працями інших видатних природодослідників, можливо, полегшить знаходження відповідей на складні невіршені завдання сучасних природничих наук. Все вищевикладене дозволяє говорити про актуальність проведеного дослідження.

Актуальність дослідження зумовлена також великим громадським і науковим значенням наукової творчості М.О. Зарудного в зоологічній науці кінця XIX – початку XX століття, відсутністю в історії науки спеціального комплексного дослідження його життя, наукової, науково-організаційної та педагогічної діяльності, необхідністю створення максимально об'єктивної і повної наукової біографії вченого, всебічного аналізу його творчого доробку, а також важливістю введення до широкого наукового обігу масиву нових джерел.

Метою дослідження є відтворення цілісної картини розвитку зоологічної науки за рахунок комплексного висвітлення життєвого шляху, наукової, педагогічної та просвітницької діяльності М.О. Зарудного, його внеску в розвиток біологічної науки.

Для реалізації цієї мети авторами були визначені такі основні завдання:

- ✓ проаналізувати стан дослідження та джерельну базу проблеми;
- ✓ охарактеризувати методологічні принципи діяльності М.О. Зарудного;
- ✓ розкрити умови формування наукового світогляду та подальшого розвитку М.О. Зарудного як дослідника й особистості;

- ✓ розробити періодизацію життя та творчої спадщини М.О. Зарудного;
- ✓ узагальнити відомі й ввести до наукового обігу мало з'ясовані сторінки біографії М.О. Зарудного;
- ✓ проаналізувати основні напрямки наукових студій вченого;
- ✓ з'ясувати значення наукової спадщини М.О. Зарудного в контексті розвитку вітчизняної зоологічної науки означеного часу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

вперше:

- ✓ робота є першою в українській історіографії спробою комплексного дослідження життєвого шляху та наукової діяльності М.О. Зарудного;
- ✓ розроблено періодизацію спадщини М.О. Зарудного;
- ✓ проаналізовано наукові праці вченого, що дало змогу значно поглибити знання щодо подальшого розвитку вітчизняної зоологічної науки;

удосконалено:

- ✓ деталізацію матеріалів, пов'язаних із його внеском у розвиток окремих напрямів біологічної та географічної науки;
- ✓ бібліографію його наукових праць;

отримало подальший розвиток:

- ✓ напрямок наукової роботи з відтворення життєвого шляху та наукової діяльності вітчизняних вчених-зоологів;
- ✓ у джерелознавчому плані новизна монографії полягає в запровадженні до наукового обігу великої кількості нових матеріалів з різних архівів України та Росії, а також у новому погляді на відомі або маловідомі науковій громадськості літературні джерела.

ПІСЛЯМОВА

1. В монографії вперше проведено історико-науковий аналіз життя і діяльності визначного українського зоолога М.О. Зарудного (1859–1919). Вивчення його наукового доробку, нових літературних джерел і матеріалів архівів м. Києва та Санкт–Петербурга дозволило нам комплексно представити особистість вченого, дати належну оцінку його науковим уподобанням.

2. Встановлено, що формування наукового світогляду М.О. Зарудного відбувалося під впливом розвитку концепцій зоологічної науки останньої чверті XIX–поч. XX століть. На формування наукового світогляду М.О. Зарудного вирішальний вплив мали його вчителі та наставники: А.П. Богданов, П.П. Семенов-Тян-Шанський, С.О. Бутурлін, О.О. Ковалевський, О.М. Нікольський, Ф.Д. Плеске. Наукові інтереси спонукали М.О. Зарудного до подорожей по європейській Росії, Україні, Середній Азії та Персії (Ірану). Результати цих експедицій відображено у працях: «Орнітологічна фауна Оренбурзького краю» (1882), «Експедиція по Північно-Східній Персії і птахи цієї країни» (1896), «Орнітологічна фауна Закаспійського краю» (1896), «Експедиція по Східній Персії» (1901), «Птахи Східної Персії» (1903), «Птахи Псковської губернії» (1910), «Птахи Аральського моря» (1916). Ці унікальні джерела дають змогу об’єктивно відтворити події історії вітчизняної зоологічної науки.

3. Творчо реалізувавши сприйняту з американської і англійської орнітології ідею використання «потрійної» номенклатури, М.О. Зарудний зробив вирішальний внесок у розвиток теорії і принципів підвидового вивчення орнітофауни. Ним вперше було складено повне систематичне зведення птахів Туркестанського краю, Персії (Ірану), а також проведена ревізія класу птахів за підвидовим принципом. М.О. Зарудний розробив принципово нові визначальні ключі для діагностики видового і підвидового різноманіття птахів досліджуваних країв. Ці дослідження сприяли становленню і утвердженню в орнітології широкої біологічної концепції виду та

створенню умов для бурхливого розвитку орнітології в останній чверті XIX- поч. XX століть.

4. Вперше запропоновано періодизацію життя та діяльності М.О. Зарудного, а саме: харківський (1859-1870); Санкт-Петербурзький (1870-1879); Оренбурзький (1879-1892); Псковський (1892-1906); Ташкентський (1906-1919), також його творчої спадщини.

Періоди діяльності	Основні місця наукової роботи	Галузі наукових досліджень
1876 – 1879	Навчання у вчительській семінарії військового відомства в Петербурзі	- період формування наукових інтересів.
1879	Викладач природознавства в Оренбурзькій військовій прогімназії	- освітянська діяльність ; - орнітологія ; - географія
1884-1892	Закаспійські експедиції	- орнітологія ; - зоологія ; - зоогеографія .
1892	Викладач кадетського корпусу в Пскові	- орнітологія; - систематика; - екологія
1893 – 1903	Подорожі Східною Персією	- географія ; - зоологія ; - мисливствознавство.
1906	Викладач кадетського корпусу в Ташкенті	- зоологія ; - географія ; - орнітологія; - викладацька діяльність.
1918	Викладач в Туркменському Народному університеті	- викладацька діяльність; - зоологія; - хімія;

		- систематика
1918	Директор Туркменського Народного музею	- орнітологія

5. Визначено, що М.О. Зарудний зробив вагомий внесок у розробку методичних основ проведення польових досліджень, складання описів систематичної обробки орнітологічних колекцій. Вперше у вітчизняній орнітології він почав серійне збирання колекційного матеріалу, що дозволяє достовірно досліджувати внутрішньовидову індивідуальну і географічну мінливість, а також виявляти надійні діагностичні ознаки різних форм птахів і їх груп. Учений розробив номенклатуру забарвлень для орнітологічної діагностики.

6. Показано, що наукові дослідження М.О. Зарудного здійснювалися в контексті завдань зоологічної науки. Творчий доробок М.О. Зарудного можна умовно розділити на п'ять основних напрямків: орнітологічні - фауністика, систематика, зоогеографія та екологія, а також дослідження фауни хребетних тварин Туркестанської області. В монографії простежується зв'язок М.О. Зарудного з тими ідейними основами, які укріпили інтерес вченого до мисливствознавства та охорони природи. Встановлено, що праці М.О. Зарудного – це значний внесок в орнітологію, завдяки яким він став одним із провідних фахівців-зоологів світу. Перелік його наукових та науково-популярних праць містить 218 назв.

7. З'ясовано роль вченого в дослідженнях орнітофауни України, зокрема Полтавської та Харківської губерній. В статті «Птахи долини р. Орчика і навколо прилеглого степу» наводиться список птахів, що охоплює 141 вид. В іншій науковій праці – «Декілька заміток про орнітофауну Харківської і Полтавської губерній» – охарактеризовано 31 вид птахів.

8. Показана роль М.О. Зарудного в розвитку Туркестанського народного музею. Саме тут розкрився організаторський талант вченого. Він розгорнув значну роботу по збагаченню колекційних фондів музею, монтажу виставкової частини та організації фауністичних експедицій.

9. Встановлено важливу роль М.О. Зарудного як просвітителя і популяризатора науки. Активна літературна і публіцистична діяльність в орнітологічних, мисливських і інших, у тому числі науково-популярних журналах, величезне ділове листування з представниками наукової і мисливської громадськості, викладацька робота, забезпечували М.О. Зарудному своєрідний імідж вченого-зоолога, географа і мандрівника. Більшість робіт вченого мали екологічну спрямованість. Його праці відігравали роль не тільки в науковому середовищі, але і серед величезної маси мисливців, любителів природи, ентузіастів-природодослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мирзоян Э.Н. Физико-механическая модель живой материи Н.А.Умова // Этюды по истории теоретической биологии / Отв. ред. О.Я.Пилипчук. Киев. 2001. С. 256–265.
2. Рахилин Б.К. Орнитогеография России. Москва: Наука, 1997. 486 с.
3. Пилипчук О.Я. Микола Олексійович Зарудний // Видатні імена України. Киев: МАУП, 2004. С. 142–148.
4. Чубрей О. Життя та діяльність М.О.Зарудного в Ташкенті (1906–1919) // Історія національної науки: новий зміст і суспільне значення: Мат XIX Міжнародного Київського симпозиуму з наукознавства та історії науки (13–15 листопада 2002 року, м.Київ). Київ, 2002. С. 93–96.
5. Чубрей О. Микола Олексійович Зарудний // Проблеми та перспективи розвитку транспортних систем: техніка, технологія, економіка і управління: Ч.2. Економіка і управління: Тези доп. Першої наук.практ.конференції. Київ. 2003. С. 182–183.
6. Чубрей О. Микола Олексійович Зарудний – видатний український зоолог і мандрівник (1859-1919): Оренбурзькі та Закаспійські подорожі // Історія української науки на межі тисячоліть. 2003. Вип.11.С.214–222.
7. Чубрей О. Зоологічні дослідження і подорожі М.О. Зарудного в Персії (1896–1898) // Історія української науки на межі тисячоліть. 2004. Вип.13. С. 208–215.
8. Чубрей О. Зоогеограф М.О.Зарудний як дослідник Середньої Азії (До 145-річчя від дня народження) // Історія освіти, науки і техніки в Україні: Друга конференція молодих вчених і спеціалістів (27–28 травня 2004 р.): Мат. конф. Київ, 2004. С. 213–215.
9. Чубрей О. Роль М.О. Зарудного в зоогеографічних дослідженнях Середньої Азії: 1884–1919 // Вісник Дніпропетровського університету: Серія історія і філософія науки і техніки. 2004. Вип. 11. С. 126–132.

10. Чубрей О. Основні напрямки наукової творчості зоолога і мандрівника М.О.Зарудного (1859–1919) // Історія української науки на межі тисячоліть. 2004. Вип.15. С. 216–222.
11. Чубрей О. Значення наукової спадщини М.О.Зарудного для розвитку сучасного природознавства / Дев'ята конференція молодих істориків науки, освіти і техніки: 23 квітня 2004 р., м.Київ: Мат.конф. Київ. 2004. С. 173–176.
12. Чубрей О. М.О. Зарудний і стан розвитку орнітології в світі (кінець XIX – поч.XX ст.) // Історія української науки на межі тисячоліть. 2005. Вип.19. С. 219–226.
13. Чубрей О. Екологічні дослідження орнітолога М.О.Зарудного // Одинадцята конференція молодих істориків науки, освіти і техніки: 21 квітня 2006 р., м.Київ: Мат.конф. Київ. 2006. С. 98–104.
14. Семенов-Тян-Шанский В.П. Русское географическое общество в освоении Арктики и Крайнего Севера в 1917–1922 г. // Сов.Арктика. 1940. №12. С. 71–74.
15. Семенов-Тян-Шанский В.П. Юлий Михайлович Шокальский и Всесоюзное географическое общество // Памяти Юлия Михайловича Шокальского: Сб. статей и материалов. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1946. Ч.1. С. 111–142.
16. Записки Юго-Западного отдела императ. Русского Географического общества за 1873 г. Киев. 1874. С. 5–6.
17. Верменич Я. Історико-краєзнавчі дослідження в діяльності Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства (1873–1876 рр.) // Краєзнавство. 1999. №1–4. С. 86–92.
18. Ученый архив Русского географического общества // Санкт-Петербургский областной архив. Ф.1. Оп.1. Спр.17. Арк.1, звор.
19. Слободиська О. Академік П.П.Сушкін (1868-1928) – видатний зоолог-систематик, порівняльний анатом, палеонтолог та мандрівник // Історія української науки на межі тисячоліть. 2003. Вип.11. С. 188–200.

20. Савчук В.С. Естественнаучные общества юга Российской империи: вторая половина XIX – начало XX в. Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994. 232 с.
21. Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный: зоолог и путешественник (1859–1919). Москва: МОИП, 1940. 72 с.
22. Дневник X-го Съезда русских естествоиспытателей и врачей. Киев. 1898. № 3–4. С. 23–25.
23. Анучин Д.Н. Русская наука и съезды естествоиспытателей // Дневник XII съезда русских естествоиспытателей и врачей в Москве (с 28-го декабря 1909 по 6-е января 1910 г.). Москва, 1910. №1. С. 1–8.
24. Зарудный Н.А. Маршрут экспедиции Русского Географического общества под начальством Н.Зарудного по восточной Персии в 1900–1901 гг. // Еженедельник Петербургской Академии наук: Серия 6. 1901–Т. 20. С. 1–9.
25. Семенов-Тянь-Шанский А.П. Памяти Николая Алексеевича Зарудного: Речь, прочитанная весной 1919 г. на общих собраниях обществ: Русского географического и Русского энтомологического // Н.А.Бобринский. Николай Алексеевич Зарудный. Москва: МОИП, 1940. С. 64–72.
26. Семенов-Тянь-Шанский А.П. Отзыв о трудах Н.А.Зарудного // Отчет Русск. Географ. о-ва за 1907 г. Санкт-Петербург, 1908. С. 32–33.
27. Вансовский В.С. К 35-летию ученой деятельности Н.А.Зарудного // Изв. Турк. отд.-ния Русск. Географ. о-ва. 1916. Т.12, вып.1. С.1–15.
28. Зарудный Н.А. Заметки по орнитологии Туркестана // Орнит. вестник. 1910. С. 99–117 и 171–178.
29. Наука и научные работники СРСР. Ч.1. Без Москвы и Ленинграда. Ленинград, 1928. С. 34.
30. Національна бібліотека ім. В.Вернадського НАН України. Інститут рукописів. Фонд Х. 4866. А.1135. (Словник біографій М.Биківця).

31. Українська загальна енциклопедія: В 3-х томах. Коломия, Львів. 1930. Т.1. С. 34.
32. Ефремов Ю.К. Из истории создания географических музеев // Жизнь Земли (Москва). 1967. Сб. 4. С. 244–255.
33. Константинов О.А. Экономическая география в Российском географическом обществе за 40 лет Советской власти // Географический сборник. Ленинград, 1957. Вып. 4. С. 131–187.
34. Полян П.М. Вениамин Петрович Семенов-Тянь-Шанский. Москва: Наука, 1989. 126 с.
35. Яншин А.Л. Юбилей старейшины научных обществ России // Природа. 1980. №12. С. 66–71.
36. Козлова М.М. К вопросу об истории диагностики птиц // Любимцевские чтения. Ульяновск, 1996. С. 55–56.
37. Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный как зоолог // Изв. Турк. отделения Русск. Географ. о-ва. 1923. Т.15. С. 17–20.
38. Бобринской Н.А. Список печатных работ Миколая Алексеевича Зарудного и перечень птиц, описанных им // Там само. 1923. Т.16. С.1–35.
39. Попов А. Н.А.Зарудный (некролог) // Наша газета (Ташкент). 1919. №57. 20 март.
40. Бутурлин С.А. Памяти Н.А.Зарудного // Турк. охота. 1923. №4-7. С. 13–14.
41. Steinbacher F. N.A. Zarudny und seine letzten Arbeiten // Journ. fur Ornith. 1926. T.74. S. 490–496.
42. Бобринской Н.А. Николай Алексеевич Зарудный: зоолог и путешественник (1859–1919). Москва: МОИП, 1940. 72 с.
43. Мирзоян Э.Н. Московское общество испытателей природы: 1805–1995. Москва: МГУ, 1996. 30 с.
44. Бобринский Н.А. Обзор и очередные задачи исследования фауны позвоночных Туркестана // Тр. Научн.-исслед. института зоологии. 1929. Т. 3, вып.1. С. 12–13.
45. Пузанов И.И. Столетние итоги зоологических исследований в Одессе // Тр. Одесс. гос. ун-та. 1954. С. 73–78.

46. Мазурмович Б.Н. Иван Иванович Пузанов: 1885–1971. Москва: Наука, 1976. 100 с.
47. Липшиц С.Ю. 150-летие Московского общества испытателей природы и его роль в развитии флористики, систематики и ботанической географии // Бюлл. МОИП. От.биол. 1955. Т.60, вып.5. С. 5–26.
48. Варсанюфьева В.А. Московское общество испытателей природы и его значение в развитии отечественной науки. Москва: Изд-во МГУ, 1965. 103 с.
49. Работнов Т.А., Тихомиров В.Н. К истории разработки проблем эволюционной теории и экологии в Московском университете и Московском обществе испытателей природы // Бюлл. МОИП. Отд.биол. 1979. Т.84, вып.6. С. 3–14.
50. Птицы СССР: Библиографический указатель: 1881–1917 / Сост. Л.А.Афанасьева, А.И. Иванов, Е.А.Кононова и др. Ленинград: Наука, 1972. 196 с.
51. Пидопличко И.Г. Н.А.Зарудный как зоолог и путешественник // Вестн. зоологии. 1970. №4. С. 93–94.
52. Даревский И.С., М.М.Лоскот. Лаборатория орнитологии и герпетологии // Зоологический институт АН СССР за 150 лет. Ленинград: Наука, 1982. С. 59–68.
53. Мазурмович Б.Н. Николай Алексеевич Зарудный // Б.Н.Мазурмович. Выдающиеся отечественные зоологи: Пособие для учителей средней школы. Москва: Госиздат, 1960. С. 139–145.
54. Мазурмович Б.М. Розвиток зоології на Україні. Київ: Вид-во КДУ, 1972. 228 с.
55. Развитие биологии на Украине.Т.І. С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. Киев: Наук. думка, 1984. 416 с.
56. Руда С.П. Популяризація наукових знань як одна з основних функцій товариств природознавців // Популяризація науки в Україні: історія і сучасність. Київ: Хрещатик, 1992. С. 34–42.

57. Козлова М.М. Сергей Александрович Бутурлин. Москва: Наука, 2001. 134 с.
58. Козлова М.М. Вклад С.А.Бутурлина в развитие науки // Бюлл. Моск. о-ва испытателей природы. Отд. Биологии. 1996. Т.101, вып.6. С. 3–14.
59. Мартынов А.В. Андрей Петрович Семенов-Тянь-Шанский (К 50-летию юбилею научной деятельности) // Природа. 1937. №4. С. 139–144.
60. Шаблій О., Вісътак О. Історико-географічне джерелознавство // Історія української географії (Тернопіль). 2000. Вип.2. С. 7–12.
61. Пидопличко И.Г. Н.А.Зарудный как зоолог и путешественник // Вестн. зоологии. 1970. №4. С. 93–94.
62. Семенов-Тянь-Шанский П.П. Памяти Миколая Алексеевича Зарудного // Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный. Москва:МОИП, 1940. С. 64–72.
63. Зарудный Н.А. Птицы долины р. Орчика и околележащей степи // Мат. к позн. фауны и флоры России. 1892. Т.1. С. 138–155.
64. Зарудный Н.А. Экскурсия на озеро Суюк-Куль // Природа и охота. 1883. Май. С. 1–16.
65. Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный: зоолог и путешественник (1859–1919). Москва: МОИП, 1940. С. 1–63.
66. Зарудный Н.А. Наблюдения над птицами в окрестностях Оренбурга // Природа и охота. 1881. Август. С. 81–126.
67. Зарудный Н.А. Что такое коршун голубоногий (*Milvus glaucopus* Evn.) // Природа и Охота. 1881. сентябрь. С. 156–158.
68. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна Оренбургского края // Зап. Петербургской Академии наук. 1888. Т.57. С.1–333. (Приложение 1).
69. Мазурмович Б.Н. Модест Николаевич Богданов // Б.Н.Мазурмович. Выдающиеся советские зоологи: Пособие для учителей средней школы. Москва: Госиздат, 1960. С. 87–91.
70. Плеске Федор Дмитриевич (23.VII.1858.–1932) // Биологи: Биограф. справ. Киев: Наук. думка, 1984. С. 499.

71. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна Оренбургского края // Зап. Петербургской Академии наук. 1888. Т. 57. С.1–333. (Приложение 1).
72. Мензбир М.А. Птицы России. Т.1-2. Москва, 1893. Т.1. 836 с.; 1895. Т.2. 1120 с.
73. Zarudny N.A. Oiseaux de la contree Trans-Caspienne // Bull. Soc. Nat. Mosc. 1885. P. 262–332.
74. Никольский Александр Михайлович // Биологи: Биографический справочник. Киев: Наук. думка, 1984. С.457; Из воспоминаний зоолога Александра Михайловича Никольского // Из истории биологических наук (Москва). 1966. Вып. 1. С. 79–104.
75. Никольский А.М. Материалы к познанию фауны позвоночных животных Северо-Восточной Персии и Закаспийской области // Тр. СПб. Об-ва естествоиспытателей. 1886. Т.17, вып.1. С. 379–406.
76. Зарудный Н.А. Материалы по орнитологической фауне северной Персии // Мат. к позн. фауны и флоры России. 1892. Т.1. С. 106–137.
77. Zarudny N.A. Recherches zoologiques dans la contree Trans-Caspienne // Bull. Soc.Nat.Mosc. 1889. P. 658–681; P. 740–842.
78. Zarudny N.A. Recherches zoologiques dans la contree Trans-Caspienne // Bull. Soc.Nat.Mosc. 1890. P. 288–315.
79. Зарудный Н.А. Дополнительные заметки к познанию орнитологической фауны Оренбургского края // Bull. Soc.Nat.Mosc. 1888. P. 658–681.
80. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна области Аму-Дарьи между городами Чарджуем и Келифом // Bull. Soc.Nat.Mosc. 1890. P. 1–41.
81. Зарудный Н.А. Птицы долины р.Орчика и около лежащей степи // Мат. к позн. фауны и флоры России. 1882. Т.1. С. 138–155.
82. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна Закаспийского края (Северной Персии, Закаспийской области, Хивинского ханства и равнинной Бухары) // Там само. 1896. Т.2. С. 1–555.

83. Зарудный Н.А. Дополнения к «Орнитологической фауне Оренбургского края» // Там само. 1897. Т.3. С. 171–312.
84. Grote W. Ornithologische Beobachtungen aus dem sudlichen Uralgebiet (Orenburg) // Jour. F. Ornith. 1919. P. 337–383; 1920. P. 33–70; 124–156.
85. Зарудный Н.А. Экскурсия по северо-восточной Персии и птицы этой страны // Зап. Петерб. Академии наук: Серия 8. 1900. Т.10, №1. С.1–262.
86. Кашкаров Д.Н., Коровин Е.П. Опыт анализа экологических путей расселения флоры и фауны Средней Азии // Журн. экологии и биоценологии. 1931. Т.1. Вып.1. С. 24–32.
87. Зарудный Н.А. Экскурсия по Восточной Персии // Зап. Русс. Геогр. о-ва. 1901. Т.36, №1. С. 1–362.
88. Зарудный Н.А. Птицы Восточной Персии: Орнитологические результаты экскурсии по Восточной Персии в 1898 г. // Там само. 1903. Т.37, №2. С. 1–467.
89. Зарудный Н.А. О гадах и рыбах Восточной Персии: Герпетологи-ческие и ихтиологические результаты экскурсии по Восточной Персии в 1898 г. // Зап. Геол. сборника. 1904. Т.36, №3. С. 1–42.
90. Никольский А.М. Пресмыкающиеся, амфибии и рыбы второго путешествия Н.А.Зарудного в Персию в 1898 г. // Ежегодн. Зоол. Муз. Акад. Наук. 1899. Т.4. 375 с.
91. Reuter. Capsidae persica a D: o N.A.Zarudny // Ежегодник Зоол. Муз. Акад.наук. 1905. Т.9. С.5.
92. Birula. Beitrage zur Kenntnis der Scorpionenfauna Ost-Persia // Изв. Акад. наук. 1900. Т.12.
93. Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный: зоолог и путешественник (1859–1919). Москва: МОИП, 1940. С.43.
94. Зарудный Н.А. Третья экскурсия по Восточной Персии (Хорасан, Сеистан и персидський Белуджистан 1900–1901 гг.) // Зап. Росс. Географ. об-ва. 1916. Т.50. С. 1– 448.
95. Zarudny N. u Harms. Bemerkungen uber einige Vogel Perslens // Journ. Orn. 1926. N.4. S. 1–52.

96. Никольский А.М. Новые виды гадов из Восточной Персии, привезенные Н.А.Зарудным в 1901 году // Ежегод. зоол. музея Петерб. Академии наук. 1903. Т.8. С. 95.
97. Becker u Stein. Persische Diptera von der Expedition Herrn N.Zarudny 1898 und 1901 // Там само. 1912. Т.17. С. 503.
98. Зарудный Н.А. и И.А.Кореев. Орнитологическая фауна Семиреченского края // Мат. кпоз. Фауны и флоры России. 1906. Т.7. С. 146–247.
99. Зарудный Н.А. Маршрут путешествия по Западной Персии в 1903-1904 гг. // Ежегод. зоол. музея Петерб. Академии наук. 1904.Т.9.С. 45–51.
100. Никольский А.М. Пресмыкающиеся и земноводные, собранные Н.А.Зарудным в Персии в 1903–1904 гг. // Там само. 1905.Т.10. С. 260.
101. Мартынов А.В. Андрей Петрович Семенов-Тянь-Шанский (К 50-летию юбилею научной деятельности) // Природа. 1937. №4. С. 139–144.
102. Бутурлин С.А. Памяти Н.А.Зарудного // Туркестанский охотник. 1923. №4–7. С. 13–14.
103. Зарудный Н.А. Птицы Псковской губернии // Зап. Петербургской Академии наук. 1910. Т. 25, №2. С. 1–182.
104. Федченко А.П. Путешествие в Туркестан. Санкт-Петербург; Москва. 1875. (Переиздано в Москве, 1950).
105. Кашкаров Д.Н., Коровин Е.П. Опыт анализа экологических путей расселения флоры и фауны Средней Азии // Журн. экологии и биоценологии. 1931. Т.1. Вып.1. С. 24–32.
106. Гептнер В.Г. Фауна позвоночных животных Бадхыза (Южный Туркменистан). Ашхабад, 1956.
107. Марко Поло. Путешествие в 1270 году по Татарии и другим странам Востока венецианского дворянина. Москва. 1863. (Переиздание Санкт-Петербург. 1873. 1902).
108. Марко Поло. Книга Марко Поло. Москва, 1955.
109. Савельев П.С. Путешествие г. Базингера через Киргизскую степ в Хиву. Санкт-Петербург. 1849.

110. Бобринский Н. Основные задачи исследования позвоночных животных в Туркестане // Тр. Туркест. гос. ун-та. (Ташкент), 1922. Вып.5.
111. Султанов Г.С., Персианов Л.А. Зоологические исследования в Средней Азии (1820–1975). Ташкент: Изд-во Фан, 1982. 240 с.
112. Чубрей О.С. Микола Олексійович Зарудний – видатний український зоолог і мандрівник (1859-1919): Оренбурзькі та Закаспійські дослідження // Історія української науки на межі тисячоліть. 2003. Вип.11. С. 214–222.
113. Зарудный Н.А. Заметки по орнитологии Туркестана // Орнитол. вестник. 1910. С. 99–117, 171–178.
114. Зарудный Н.А. Летняя экскурсия по бухарским владениям летом 1910 г. // Тр. Росс. географ. о-ва. 1917. Т.13, вып.1. С. 30–97.
115. Зарудный Н.А. Маршрут поездки Н.А.Зарудного, совершенный при нравственной поддержке РГО // Отчет Русс. геогр. о-ва за 1911 г. С. 8–11.
116. Панков. Кое-что о природе пустыни Кизил-Кум и ее фауна. Извлечение из доклада Н.А.Зарудного // Тр. Русс. географ. об-ва. 1914. Т.10, вып.1. С. 155–162.
117. Зарудный Н.А. Поездка летом 1912 г. по восточному Кизил-Куму и заметка о разъезде, произведенном в нем в 1907 г. // Известия Русс. географ. о-ва. 1915. Вып. 4–6. С. 315–394.
118. Зарудный Н.А. Птицы пустыни Кизил-Кум // Мат. к поз. фауны и флоры России. 1915. Т.14. С. 1–140.
119. Зарудный Н.А. Поездка на Аральское море летом 1914 г. // Труды русс. географ. о-ва. 1915. Т.11, вып.1. С. 1–91.
120. Зарудный Н.А. Гады Арала (Амфибии и рептилии берегов и островов Аральского моря, преимущественно его восточного района) // Там само. С. 113–125.
121. Зарудный Н.А. Птицы Аральского моря // Там само. 1916. Т. 12. Вып.1. С. 1–229.
122. Зарудный Н.А. и Молчанов. К авиафауне Памира // Ежегодник Петербургской Академии наук. 1915. Т.19. С. 439–477.

123. Зарудный Н.А. Материалы к познанию орнитофауны Памира и Припамирья // Бюлл.МОИП: Отд. Биологии. 1926. Т.35. С. 233–288.
124. Зарудный Н.А. и Билькевич С.И. Список птиц Закаспийской области и распределение их по зоологическим участкам этой страны // Изв. Закаспийского музея. 1918. Кн.1–2. С. 14–48.
125. Зарудный Н.А. Птицы пустыни Кызыл-Кум // Мат. позн. фауны и флоры России. 1915. Т.14. С. 1–140; Зарудный Н.А. Поездка на Аральское море летом 1914 года // Тр. Русс. Географ. об-ва. 1915. Т.11, вып.1. С. 1–91; Зарудный Н.А. Птицы Аральского моря // Там само. 1916. Т.12, вып.1. С.1–229.
126. Зарудный Н.А. Заметки по орнитологии Туркестана // Орнитол. Вестник. 1911. С.1–16, 89–99, 311–312; 1912. С.16–30, 111–123, 197–228.
127. Семенов-Тянь-Шанский А.П. Памяти Николая Алексеевича Зарудного: Речь А.П.Семенова-Тянь-Шанского, прочитанная весною 1919 г. на общих собраниях обществ: Русского географического и Русского энтомологического// Н.А.Бобринский. Николай Алексеевич Зарудный: Зоолог и путешественник. Москва. 1940. С. 64–71.
128. Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный: зоолог и путешественник (1859-1919). Москва: МОИП, 1940. 63 с.
129. Бобринский Н.А. Список печатных работ Н.А.Зарудного и перечень птиц, описанных им // Изв. Туркест. Отд. РГО. 1923. Т.16. С. 1–35.
130. Бутурлин С.А. Памяти Н.А.Зарудного // Туркм. Охот. 1923. №4–7. С.13–14.
131. Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный: зоолог и путешественник (1859-1919). Москва: МОИП, 1940. С.42.
132. Бутурлин С.А. Памяти Н.А.Зарудного // Туркм. Охот. 1923. №4–7. С.13.
133. Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный: зоолог и путешественник (1859-1919). Москва: МОИП, 1940. С. 42.

134. Ильичов В.Д., Карташов Е.Е., Шилов И.А. Общая орнитология. Москва. 1982. 456 с.
135. История биологии: С древнейших времен до начала XX века /Под ред. С.Р. Микулинского. Москва: Наука, 1972. 564 с.
136. Алфераки С.Е. Несколько соображений по поводу понятий «род» и «подрод» в зоологической систематике // Русское энтомологическое обозрение. 1910. Т.10, №4. С. 18–24; Бианки Б.Л. Формы родов // Ежегодник Зоол. Музея Петербургской Академии наук. 1907. №12. С. 555–597.
137. Завадский К.М. Вид и видообразование. Ленинград: Наука, 1968.
138. Семенов-Тянь-Шанский А.П. Таксономические границы вида и его подразделений // Записки Петербургской Академии наук. Серия 8. 1910. Т.25, №1. С. 1–29.
139. Комаров В.Л. Вид и его подразделения // Дневник X съезда русских естествоиспытателей и врачей. Москва. 1902. Вып.6. С. 250–252.
140. Коржинский С.Е. Флора востока Европейской России в ее систематическом и географическом отношении. Томск, 1892.
141. Майр Э. Принципы зоологической систематики. Москва, 1971.
142. Ювенчук С.Б. Комаровская концепция вида // Проблемы вида в ботанике. Ленинград, 1958.
143. Симкин Г.В. Значение пения птиц // Вестник Московского университета. 1972. №1. С. 25–30.
144. Дементьев Г.П. Памяти Сергея Александровича Бутурлина // Зоологический журнал. 1938. Т.17. Вып.6. С. 963.
145. Zarudny N.A. Oiseaux de la contree Trans-Caspienne // Bull. Soc. Nat. Mosc. 1885. P. 262–332.
146. Zarudny N.A. Recherches zoologiques dans la contree Trans-Caspienne // Bull. Soc.Nat.Mosc. 1890. P. 288–315.
147. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна Закаспийского края (Северной Персии, Закаспийской области, Хивинского царства и равнинной Бухары) // Мат. поз. фауны и флоры России. 1896.Т.2.555 с.

148. Зарудный Н.А. Птицы Пустыни Кызыл-Кум // Мат. поз. фауны и флоры России. 1915. Т.14. С.1–140.
149. Зарудный Н.А. Индийская райская мухоловка в Туркестане (*Tchitreia paradisi turkestanica* Zar. & Harms) // Материалы к познанию фауны и флоры России. 1915. Т.14. С. 150–170.
150. Зарудный Н.А. О туркестанской и закаспийской зеленушках // Орнит. вестник. 1911. С.299–306.
151. Зарудный Н.А. Заметки по орнитологии Туркестана // Орнит. вестник. 1915. С. 56–58.
152. Зарудный Н.А. Заметка о кукушках Туркестана // Орнит. вестник. 1914. С. 105–115.
153. Зарудный Н.А. Обзор белокрылых дятлов Русского Туркестана // Труды Русского Географического общества. 1923. Т.16. С. 83–103.
154. Зарудный Н.А. Предварительные заметки о варакушках (*Cianescula*) Туркестана // Орнит. вестник. 1912. С. 308–316.
155. Зарудный Н.А. По поводу некоторых розовых снегирей Туркестана // Орнит. вестник. 1914. С. 284–292.
156. Зарудный Н.А. Мои ошибки в вопросе о формах черноголового щегла (*Carduelis carduelis*) и их исправление // Орнит. вестник. 1913. С. 274–286.
157. Зарудный Н.А. О серых щеглах (*Carduelis caniceps*) Русского Туркестана // Орнит. вестник. 1916. С. 155–177.
158. Зарудный Н.А. Новые формы ремезов (*Remiza*) // Орнит. вестник. 1913. С. 46–50.
159. Зарудный Н.А. К ремезам (*Remiza*) Туркестанского края // Орнит. вестник. 1916. С. 91–96.
160. Зарудный Н.А. и Билькевич. О широкохвостых камышевках (*Cettia*) Русского Туркестана // Тр. Росс. географ. об-ва. 1923. Т.16. С. 35–38.
161. Сушкин П.П. Зоологические области Средней Сибири и ближайших частей нагорной Азии и опыт истории современной фауны палеарктической Азии // Бюлл. Моск. о-ва испыт. природы. Отд. биол. 1925. Т.34. С. 45–53.

162. Мирзоян Э.Н. Эволюционная биология // Этюды по истории теоретической биологии / Отв. ред О.Я.Пилипчук. Киев, 2001. С. 58–76.
163. Козлова М.М. Вклад выдающегося орнитолога С.А. Бутурлина в развитие экологии // Региональные эколого-фаунистические исследования как научная основа фаунистического мониторинга . Тез. докл. Российской научно-практической конференции. Ульяновск, 1995. С. 17–18.
164. Зарудный Н.А. Заметка о новой пеночке из Туркестана // Орнитол. вестник. 1914. №2. С. 105–115.
165. Зарудный Н.А. Мои ошибки в вопросе о формах черноголового щегла (*Corduelis corduelis*) и их исправление // Орнитол. вестник. 1913. №4. С. 274–286.
166. Зарудный Н.А. О туркестанской и закаспийской зеленушках (*Chloris chloris bilkevitchi* subsp.nov.) // Орнитол. вестник. 1911. №3-4. С. 298–306.
167. Зарудный Н.А. Виды и формы ремезов (*Remiza*) Русского Туркестана // Орнитол. вестник. 1914. №3. С. 184–222.
168. Зарудный Н.А. О самостоятельности белокрылой сороки (*Pica pica bactriana* Bonap.), как отдельного подвида // Орнитол. вестник. 1915. №2. С.152–183.
169. Зарудный Н.А. Материалы к познанию орнитофауны Памира и Припамирья // Бюлл. Моск. об-ва испыт. природы. Отд. биол. 1926. Т.35. С. 233–288.
170. Зарудный Н.А. Заметки по фауне млекопитающих Оренбургского края // Мат. к позн. фауны и флоры России. 1897. Т.2. С. 329–372.
171. Зарудный Н.А. Заметки по орнитологии Туркестана // Орнитол. вестник. 1912. №1. С. 15–30.
172. Зарудный Н.А. Птицы Восточной Персии. Орнитологические результаты экскурсии по Восточной Персии в 1898 году // Записки Русс. Географ. об-ва. 1903. №2. С. 1–467.

173. Зарудный Н.А., Кореев А.Н. Орнитологическая фауна Семиреченского края // Мат. к позн. фауны и флоры России. 1906. Т.7. С. 146–247.
174. Северцов Н.А. Вертикальное и горизонтальное распределение туркестанских животных // Изв. об-ва любителей естествознания, антропологии и этнографии. 1873. Т.8. Вып.2. С. 1–269.
175. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна Закаспийского края (Северной Персии, Закаспийской области, Хивинского ханства и равнинной Бухары) // Мат. к позн. фауны и флоры. 1896. Т.2. С. 1–555.
176. Зарудный Н., Билькевич С. Список птиц Закаспийской области и распределение их по зоологическим участкам этой страны // Изв. Закасп. музея. 1918. Кн.1. С. 14–48.
177. Зарудный Н.А. Третья экскурсия по Восточной Персии (Хорасан, Сеистан и Персидский Белуджистан 1900-1901 гг. // Записки Русс. географ. об-ва. 1916. Т. 50. С 1–448.
178. Зарудный Н.А. Летняя экскурсия по бухарским владениям летом 1910 г. // Труды Русс. Географ. об-ва. 1917. Т.13, вып.1. С. 30–97.
179. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна Закаспийского края (Северной Персии, Закаспийской области, Хивинского ханства и равнинной Бухары) // Мат. к позн. фауны и флоры. 1896. Т.2. С.1–555.
180. Семенов-Тянь-Шанский А.П. Памяти Николая Алексеевича Зарудного: Речь А.П. Семенова-Тянь-Шанского, прочитанная весною 1919 г. на общих собраниях обществ: Русского географического и Русского энтомологического // Н.А.Бобринский. Николай Алексеевич Зарудный: Зоолог и путешественник. Москва, 1940. С. 64–71.
181. Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный: зоолог и путешественник (1859–1919). Москва: МОИП, 1940. 63 с.

182. Мензбир Н.А. Орнитологическая фауна Европейской России // Ученые записки Московского университета. Отдел естествознания. 1882. Вып.2. С. 41–42.
183. Сушкин П.П. Список и распределение птиц Русского Алтая и ближайших частей Северо-Западной Монголии с описанием новых или малоизвестных форм. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1925. С. 1–78.
184. Матвиевская Г.П., И.К.Зубова. Владимир Иванович Даль. Москва: Наука, 2002. 224 с.
185. Борзенков Я.П. Исторический очерк направлений, существовавших в зоологических науках в XIX столетии. Речь, произнесенная на торжественном собрании им.Московского университета 12-го января 1881 г. Москва. 1881. 61 с.
186. Burdon-Sanderson J.S. Adress by President // Report of the sixtythird Meeting of the British Association for the Advancement of Science in September 1893. London, 1894. P. 3–31.
187. Зарудный Н., Молчанов И. К авиафауне Памира // Ежегодник Петербургской Академии наук. 1914. Т.19. С. 439–477.
188. Зарудный Н.А. Заметки по орнитологии Туркестана // Орнитол. вестник. 1912. С. 16–30, 111–123.
189. Зарудный Н.А. О гадах и рыбах Восточной Персии. Герпетологические и ихтиологические результаты экскурсии по восточной Персии в 1898 г. // Зап. Геол. об-ва. 1899. №3. С. 1–42.
190. Мирзоян Є.Н. Эволюционная биология // Этюды по истории теоретической биологии /Отв. ред. О.Я.Пилипчук. Киев, 2001. С. 58–76.
191. Бобринский Н.А. Николай Алексеевич Зарудный: зоолог и путешественник (1859–1919). Москва: МОИП 1940. 63 с.
192. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна Оренбургского края // Записки Петербургской Академии наук. 1888. Т.57. С. 1–333.
193. Зарудный Н.А. Несколько слов о поездке в Персию в 1896 г. // Изв. РГО. 1898. Т.34, вып.2. С. 209–216.

194. Штильмарк Ф.Р. Принципы заповедности (теоретические, правовые и практические аспекты) // Географическое размещение заповедников РСФСР и организация их деятельности. Москва: Главохота РСФСР, 1991. С. 60–76.
195. Зарудный Н.А. Отчет об орнитологических исследованиях, произведенных в Псковской губернии летом 1895 г. // Годичный отчет МОИП за 1894–1895 гг. 1896. С. 38–39.
196. Кожевников Г.А. О необходимости устройства заповедных участков для охраны русской природы // Тр. Всеросс. Биол. Акклиматизационного съезда 1908 г. в Москве. Москва, 1909. Т.1. С. 34–37.
197. Зарудный Н.А. Дополнения к «Орнитологической фауне Оренбургского края» // Мат. к позн. фауны и флоры России. 1897. Т.3. С. 171–312.
198. Карелин К.П. Путешествия на Алтае, Джунгарии, Заиртышском и Семиреченском крае (1840–1844) // Г.С.Карелин, его жизнь и путешествия. 1868. С. 589–789.
199. Завадский К.М. К пониманию прогресса в органической природе // Проблемы развития в природе и общество. Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР, 1958. С. 67–74.
200. Симпсон Д.Г. Темпы и формы эволюции. Москва: Иностран.литература, 1948. 274 с.
201. Маркин В.А. Жизнь, отданная науке (Н.А.Северцов) // Природа. 1967. №7. С. 89–97.
202. Азатьян А.А. А.П.Федченко – географ и путешественник. Москва: Географгиз, 1956. 127 с.
203. Банина Н.Н., Кованько Г.Н. Богданов Модест Николаевич. Ленинград, 1972. 134 с.
204. Банина Н.Н. К.Ф.Кесслер и его роль в развитии биологии в России. Москва; Ленинград.: Изд-во АН СССР, 1962. 142 с.
205. Терентьев П.В. Маатериалы к истории отечественной герпетологии // История биологических наук. 1957. Т.16. Вып. 2. С. 47–63. – (Тр. ин-та истории естествознания и техники; Т.36).

206. Захидов Т.З. Позвоночные животные южных Кызыл-Кумов // Бюлл. САГУ (Ташкент), 1945. Вып.23. С. 34–43.
207. История Академии наук УССР. Киев: Наук. думка, 1979. 836 с.
208. Отечественные физико-географы и путешественники. Москва: Учпедгиз, 1959. 783 с.
209. Берг Лев семенович // Большая Советская энциклопедия. 3-е изд. Москва: Сов. Энциклоп., 1971. С.18.
210. Петухов А.Ф. П.К.Козлов. Москва: Географгиз, 1956. 38 с.
211. Цетлин Л.С. Академик М.А. Мензбир // Бюлл. МОИП. Отд. биол., 1960. Т.65, №6. С. 129–140.
212. Султанов Г.С. Даниил Николаевич Кашкаров // Узбек. биол. журнал. – 1978. №2. С. 81–84.
213. Зарудный Н.А. Кое-что о природе пустыни Кызыл-Кум и ее фауне // Изв. Туркест. Отд. РГО (Ташкент). 1914. Т.10, вып.1. С. 26–37.
214. Зарудный Н.А. Краткий предварительный отчет Н.А.Зарудного о поездке по Бухарскому ханству в 1910 г. // Отчет географ. об-ва за 1910 г. Санкт–Петербург. 1911. С. 17–22.
215. Никольский А.М. Пресмыкающиеся и земноводные Российской империи. Санкт-Петербург, 1905. 518 с..
216. Зарудный Н.А. О птицах и рыбах восточной Персии. Гекрпетологические и ихтиологические результаты экскурсии по восточной Персии в 1898 г. // Зап. Геол. о-ва. 1904. .36. №3. С.1– 42.
217. Северцов Н.А. Вертикальное и горизонтальное распределение туркестанских животных // Изв. имп. Общ. Любителей естествознания, антропологии и этнографии. 1873. Т.8, вып.2. 436 с.
218. Сатунин К.А. Очерк географического распространения млекопитающих Российской империи // Наука и охота (Москва). 1908. №9. С. 17–23.
219. Кащенко Н.Ф. Очерк млекопитающих Западной Сибири и Туркестана // Изв.Томского ун-та. 1905. Т.27. С. 8–79.

220. Зарудный Н.А. Наблюдения над птицами в окрестностях Оренбурга // Природа и охота. 1881. Август. С. 81–126.
221. Бляхер Л.Я. Учение об онтогенезе // Развитие биологии в СССР. - М.: Наука, 1967. С. 464–482.
222. Дарвин Ч. Собр. соч. 1939. Т.3. С. 557.
223. Северцов А.Н. Морфологические закономерности эволюции. Москва.: Изд-во АН СССР, 1939. 610 с.
224. Мирзоян Э.Н. Принципы построения теории эволюции онтогенеза // Вопросы эволюции онтогенеза: Мат. совещание, Москва, С. 28–30 сентября 1983 г. Москва. 1985. С. 4–10.
225. Зарудный Н.А. Птицы пустыни Кызыл-Кум // Мат. к позн. фауны и флоры России. 1915. Т.14. С. 1–140.
226. Зарудный Н.А. Список птиц Закаспийской области и распределение их по зоологическим участкам всей страны // Изв. Закасп. музея. 1918. Кн.1. С. 14–48.
227. Зарудный Н.А. Наблюдения над птицами в окрестностях Оренбурга // Природа и охота. 1881. Август. С. 81–126.
228. Зарудный Н.А. О гадах и рыбах Персии. Герпетологические и ихтиологические результаты экскурсии по восточной Персии в 1898 г. // Зап. Геолог. об-ва. 1904. Т.36. №3. С.1–42.
229. Зарудный Н.А. Маршрут путешествия по Западной Персии в 1903–1904 гг. // Ежегодник Петерб. академии наук. 1904. Т.9. С. 45–51.
230. Архів Російської академії наук. Фонд 1504. Оп.1. Од. зб. 26. Л.4.
231. Зарудный Н.А. Краткий очерк охотничьего промысла в Сыр-Дарьинской области // Туркестанское сельское хозяйство (Ташкент). 1895. №7–8. С.67–85.
232. Зарудный Н.А. Краткий очерк охотничьего промысла в Сыр-Дарьинской области. Ташкент, 1915. 164 с.
233. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна Оренбургского края // Зап. Петербургской академии наук. 1886. Т.57. Приложение 1. С. 1–333.

- 234. Бутурлин С.А. Материалы по птицам Енисейской губернии // Труды II Всероссийского съезда охотников в Москве. 1925. Ч.2. С. 306–315.
- 235. Зарудный Н.А. Несколько слов о поездке в Персию в 1896 г. // Изв. РГО, 1898. Т.34, вып.2. С. 209–216.
- 236. Штильмарк Ф.Р. Принципы заповедности (теоретические, правовые и практические аспекты) // Географическое размещение заповедников РСФСР и организация их деятельности. М.: Главохота РСФСР, 1891. С. 60–76.
- 237. Зарудный Н.А. Птицы Псковской губернии // Зап. Петербургской Академии наук. 1910. Т.25. №2. С. 1–182.
- 238. Зарудный Н.А. Дополнения к «орнитолгической фауне Оренбургского края» // Мат. к познанию фауны и флоры России. 1897. Т.3. С. 171–312.
- 239. Зарудный Н.А. Орнитологическая фауна Оренбургского края // Зап. Петербургской Академии наук. 1888. Прилож.1. С. 1–333.
- 240. Зарудный Н.А. Несколько заметок по орнитофауне Харьковской и Полтавской губернии // Орнитол. вестник. 1911. С. 272–277.
- 241. Зарудный Н.А. Птицы долины реки Орчика и около лежащей степи // Мат. к позн. фауны и флоры России. 1892. Т.1. С. 138–155.

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

М.О. ЗАРУДНОГО

9 вересня 1859 р. Микола Олексійович Зарудний народився в с. Грякові, на межі Валківського повіту Харківської губернії і Костянтиноградського повіту Полтавської губернії. (Чуковський район Полтавської області) в сім'ї Олексія Андрійовича і Євдокії Миколаївни Зарудних.

1870 р. Початок навчання в кадетському корпусі в Петербурзі.

1876 р. Навчання у вчительській семінарії в Петербурзі.

1879 р. Призначено викладачем природознавства в Оренбурзькій військовій прогімназії.

1880 р. Початок подорожей в околицях Оренбурга.

1881 р. Перші публікації в журналі „Природа і охота”.

1884 – 1892 рр. Експедиції в Закаспійський край.

1885 р. Обрано дійсним членом Московського товариства дослідників природи.

1887, 1890, 1893, 1894, 1895, 1897, 1899, 1905, 1911, 1913 рр. Подорожі в Україну.

1892 р. Переїзд із м. Оренбурга до м. Пскова.

1892-1903 рр. Експедиції в Східну Персію.

1895 р. Подорожі околицями Пскова.

1895 р. Обрано членом-кореспондентом Зоологічного музею Петербурзької Академії наук.

1898 р. Нагороджено малою золотою медаллю від Російського Географічного товариства – «За дослідження Персидських пустель».

1906 р. Переїзд на постійне місце проживання до Ташкента.

1907-1912 рр. Подорожі Середньою Азією.

1914р. Подорож Аральським морем.

1918 р. – викладач в Туркестанському Народному університеті, директор музею.

17 квітня 1919 р. Микола Олексійович помер і похований в м. Ташкенті.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

М.О. ЗАРУДНОГО

<i>Періоди діяльності</i>	<i>Основні місця наукової роботи</i>	<i>Галузі наукових досліджень</i>
1876 - 1879	Навчання у вчительській семінарії військового відомства в Петербурзі	- період формування наукових інтересів.
1879	Викладач природознавства в Оренбурзькій військовій прогімназії	- освітянська діяльність ; - орнітологія ; - географія
1884-1892	Закаспійські експедиції	- орнітологія ; - зоологія ; - географія ; - зоогеографія .
1892	Викладач кадетського корпусу в Пскові	- орнітологія; - систематика; - екологія
1893 - 1903	Подорожі в Східну Персію	- географія ; - орнітологія ; - зоологія ; - мисливствознавство.
1906	Викладач кадетського корпусу в Ташкенті	- зоологія ; - географія ; - орнітологія; - викладацька діяльність.
1918	Викладач в Туркменському Народному університеті	- викладацька діяльність ; - зоологія; - хімія; - систематика
1918	Директор Туркменського народного музею	- орнітологія

ДОПОВНЕННЯ ДО ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.О. ЗАРУДНОГО

орнітологія

- розробив прикладні аспекти орнітології;
- вивчив внутрішньовидову мінливість птахів, систематизував їх окремі групи;
- детально описав міграції птахів Росії та її окремих територій, зокрема Туркестану;
- зібрав цінні колекції птахів;
- описав маловивчені види птахів Закаспійського краю і накреслив їх основні перелітні шляхи;
- описав 10 нових родів і підродів птахів;
- першим здійснив ревізію птахів на підвидовому рівні;
- розробив наукові принципи і послідовно застосував „потрійну” номенклатуру;
- стояв біля витоків однієї із наукових шкіл вітчизняних орнітологів-систематиків.

зоологія

- методично вивчав фауну західної частини Середньої Азії;
- здійснив ґрунтовний огляд наземних хребетних тварин Туркменії;
- зібрав колекцію усіх груп тварин Східної Персії і склав їх алфавітний покажчик;
- дослідив і описав іхтіофауну Туркестану;
- реалізував підвидовий принцип опису фауни.

географія

- здійснив маршрутний опис Східної Персії;

- склав алфавітний покажчик географічних назв цього краю ;
- намалював карту маршрутно-окомірної зйомки даної території ;
- здійснив термометричні, барометричні, гіпсометричні спостереження;
- зробив численні поправки і доповнення до географічних карт Східної Персії;
- вказав на необхідність зближення фізичної, конструктивної географії і екології.

систематика

- морфологічне визначення виду замінив на біологічне, при якому, окрім морфологічних, стали використовувати екологічні і генетичні фактори;
- виділив різні форми ремезів, які є дуже важливою систематичною групою;
- зібрав детальні відомості про міжвидове схрещування птахів;
- описав 338 видів і підвидів птахів, вивчив географічну і індивідуальну мінливість.

зоогеографія

- запропонував схему поділу Закаспійського краю на 5 зоогеографічних ділянок;
- вивчив фізико-географічні умови різних районів Туркестану;
- всебічно дослідив птахів окремих районів Середньої Азії і прилеглих до неї областей.

екологія

- розробив принципи і завдання екологічного моніторингу;
- довів необхідність науково - обгрунтованого використання природних ресурсів;

- розробив науково-практичні підходи до подолання зубожіння природи від господарської діяльності людей;
- сформулював принципи охорони природних ресурсів;
- розробив концепцію стійкості біосфери;
- займався оцінкою фактичного і прогнозованого стану природного середовища;
- запропонував вивчення функціональних характеристик „еталонних” (природних) екосистем на фоновому (в заповідниках) рівні;
- застосував етичні принципи заповідної справи в екологічній освіті;
- розробив систему охоронних заходів для підтримання чисельності тварин, а також раціонального їх використання.

мисливствознавство

- запропонував ідеї зоогеографічного районування мисливських угідь і диференційованого підходу до встановлення в них законодавчих обмежень полювання;
- опублікував найважливіші еколого-економічні принципи організації мисливського промислу;
- сформулював основні засади ведення мисливсько-промислового господарства країни.

ПОДОРОЖІ М.О. ЗАРУДНОГО І ЇХ НАУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ

<i>Часові межі</i>	<i>Маршрут подорожей</i>	<i>Основні результати</i>	<i>Наукові праці</i>
1880р.	Подорожі околицями Оренбурга Подорож до р. Ілека, що на південь від Оренбурга	Веде спостереження за фауною і флорою краю	<i>Стаття – «Спостереження за птахами в околицях Оренбурга» (1881)</i>
1881 р.	Подорож до озера Сюлюк-куль	Наводить списки птахів, групує їх за рубриками	<i>Монографія – «Орнітологічна фауна Оренбурзького краю» (1882)</i>
1887, 1888 рр.	Обстежив долину р. Урал	Спостереження за птахами, ссавцями, амфібіями і плазунами. Описано 64 нові форми птахів.	<i>«Додаткові замітки до пізнання орнітологічної фауни Оренбурзького краю» (1888)</i>
1889 – 1891 рр.	Постійні подорожі Оренбурзьким краєм	Спостереження за фауною оренбурзького краю	<i>Стаття – «Доповнення до орнітологічної фауни Оренбурзького краю» (1897)</i>
1895 р.	Подорожі околицями Пскова	Зібрав велику колекцію птахів, гнізд та яєць	<i>Монографія – «Птахи</i>

	Експерсії по Псковському і Острівському повітах		Псковської губернії» (1910)
1907 – 1909 рр.	Подорожі Середньою Азією Експерсія до р. Сир-Дар'я та Кизил –Кумів. Поїздка у Ферганську долину	Дослідження фауни краю, збір значної колекції тварин і птахів	
1910 р.	Поїздка в Бухарське ханство	Зібрання значної зоологічної колекції	<i>Стаття – «Літня експерсія по бухарським володінням 1910 року» (1917)</i>
1911 – 1912 рр.	Подорож до середньої течії р. Сир-Дар'я і пустелі Кизил-Кум	Здійснив загально - географічне і зоологічне дослідження краю. Зібрав зразки гірських порід, здійснив метеорологічні спостережен- ня. Зібрав дані про 230 форм птахів, описав гнізда і яйця	«Дещо про пустелю Кизил-Кумів та її фауну», «Поїздка влітку 1912 року по Східному Кизил-Куму і замітка про подорож, виконана в ньому у 1907 році», «Птахи пустелі Кизил-Кумів»
1914 р.		Обстежив берегову лінію,	«Поїздка на Аральське море

	Подорож Аральським морем	зібрав колекцію птахів, плазунів і земноводних. Зібрав дані про 338 видів птахів	влітку 1914 року», «Гади Арала», «Птахи Аральського моря»
1887, 1890, 1893, 1894, 1895, 1897, 1899, 1905 рр.	Подорожі в Україну Експерсії у долину р. Орчик і прилеглий степ	Подається характеристика місцевості, список 141 виду птахів, наводяться біологічні і систематичні зауваження до 22 видів	«Птахи долини р. Орчик і навколо прилеглого степу»
1911, 1913 рр.	Подорожі степами Східної України	Дається характеристика 31 виду птахів	«Декілька заміток по орнітофауні Харківської і Полтавської губернії» (1911)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
-------------	---

Розділ 1	ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
	1.1 Історіографія проблеми.....	9
	1.2 Джерельна база.....	9
	1.3 Методологічні основи дослідження.....	19
Розділ 2	ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ М.О. ЗАРУДНОГО.....	28
	2.1 Роки навчання, формування світогляду і сфери наукових інтересів М.О. Зарудного.....	29
	2.2 Оренбурзький період життя і діяльності (1879-1892). Закаспійські експедиції.....	36
	2.3 Псковський період (1892-1906). Експедиції М.О. Зарудного в Персію (Іран).....	51
	2.4 Ташкентський період (1906-1919). Подорожі Середньою Азією.....	67
Розділ 3	ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.О. ЗАРУДНОГО.....	83
	3.1 Наукові досягнення М.О. Зарудного в галузі орнітології.....	83
	3.1.1 <i>Стан розвитку орнітології (кінець XIX– початок XX ст.)...</i>	84
	3.1.2 <i>Фауністичні дослідження птахів.....</i>	93

3.1.3 Систематичні дослідження птахів.....	100
3.1.4 Зоогеографічні дослідження птахів.....	110
3.1.5 Екологічні дослідження птахів...	120
3.2 Внесок М.О. Зарудного в ослідження риб, плазунів, птахів і ссавців уркестанського краю.....	128
3.3 Порівняльно-анатомічні та морфологічні закономірності еволюції хребетних тварин у творчій спадщині М.О. Зарудного..	138
3.4 Значення наукової спадщини М.О. Зарудного для розвитку зоологічної наук.....	147
ПІСЛЯМОВА	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	165
Основні дати життя і діяльності М.О. Зарудного.....	185
Періодизація творчої діяльності М.О. Зарудного.....	186
Доповнення до періодизації творчої діяльності М.О. Зарудного.....	187
Подорожі М.О. Зарудного і їх наукове значення...	190

Протягом 2005-2022 років у серії

**«ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ:
В ШКОЛАХ, НАПРЯМАХ, ІМЕНАХ»**

вийшли такі праці:

1. **Вихватенко М.Т.** Історія зародження та розвитку науково-практичних знань про системи землеробства в Україні (кінець XVIII–початок XX ст. / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: АН ВШ України, 2005. **Кн. 1.** 219 с.
2. **Димитрюк В.М.** Формування та функціонування мережі залізниць Буковини австро-угорського періоду: 1866–1918 / відп.ред. О.Я. Пилипчук. Київ: АН ВШ України, 2005. **Кн. 2.** 220 с.
3. **Шуманський В.П.** Діяльність І.А. Феценка-Чопівського в контексті розвитку науки і техніки / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: АН ВШ України, 2005. **Кн. 3.** 232 с.
4. **Сергієнко С.С.** Ісотрико-науковий аналіз діяльності О.О. Коронєва в колнтексті розвитку біологічної науки / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: АНВШ України, 2006. **Кн. 4.** 228 с.
5. **Гамалія В.М.** О.А. Яната та його діяльність в галузі української природничо-наукової термінології / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: АН ВШ України, 2006. **Кн. 5.** 222 с.
6. **Губ'як В.Д.** Просвітницький рух у Західному Поділлі в контексті українського національно-культурного відродження (60-ті роки XIX – 30-ті рр. XX ст. / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К: АН ВШ України, 2006. **Кн. 6.** 236 с.
7. **Остафійчук В.О.** Роль журналу «Інженер» (1892–1917) у розгортанні наукових досліджень з техніки залізничного транспорту / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: АН ВШ Увкраїни, 2007. **Кн. 7.** 202 с.

8. **Гармаш Т.П.** Академік Олексій Володимирович Квасницький в історії фізіології сільськогосподарських тварин України / відп. ред. О.Я. Пилипчук. Полтава: Плюс, 2007. **Кн. 8.** 180 с.
9. **Корман М.М.** В.О. Караваєв: життя та діяльність / відп. ред. О.Я. Пилипчук. Тернопіль, 2008. **Кн. 9.** 224 с.
10. **Гармаш Т.П.** Розвиток охорони природи на Полтавщині (XIX–поч. XX ст.) / наук. ред. О.Я. Пилипчук. Полтава: Плюс, 2008. **Кн. 10.** 184 с.
11. **Шуманський В.П.** Діяльність І.А. Фещенка-Чопівського в контексті розвитку науки і техніки / відп. ред. О.Я. Пилипчук. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2-е вид, доп. і перероб. 2009. **Кн. 11.** 234 с.
12. **Шуманська Н.В.** Діяльність Математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імені Т. Шевченка (1893–19400 / відп. ред. О.Я. Пилипчук. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2009. **Кн. 12.** 232 с.
13. **Стрелко О.Г.** Науковий доробок Г.П. Передерія (1871–1953) в галузі залізничного мостобудування та будівельної механіки / відп. ред. О.Я. Пилипчук. Полтава ТОВ «АСМІ», 2011. **Кн. 13.** 212 с.
14. **Приймук С.М.** Історія становлення та функціонування Південних залізниць / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: Кондор-Видавництво, 2012. **Кн. 14.** 227 с.
15. **Пилипчук О.Я., Кудіна І.О.** Формування та функціонування мережі вищих навчальних закладів залізничного профілю (кінець XIX – перша третина XX століть / відп. ред. Г.В. Дефорж. Київ: Талком, 2018. **Кн. 15.** 185 с.

16. **Фандо Р.А.** Прошлое науки будущего: история евгеники в России / Отв. ред. О.Я. Пилипчук. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. **Кн. 16.** 215 с.
17. **Дефорж Г.В.** Науковий доробок М.В. Павлової (1854–1938) в контексті розвитку палеозоології / Відп. ред. О.Я. Пилипчук. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. **Кн. 17.** 322 с.
- Клецька Т.С.** Видатний український математик і педагог М.Є. Ващенко-Захарченко (1825–1912) / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: Талком, 2017. **Кн. 17а.** 168 с.
18. **Коробченко А.А.** Товариство дослідників природи при Харківському університеті (1869–1930) / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: Талком, 2015. **Кн. 18.** 407 с.
19. **Пилипчук О.О.** Київське відділення Російського технічного товариства (1871–1919) / відп. ред. О.Я. Пилипчук. 2019. **Кн. 19.** 199 с.
20. **Крижанівська Т.В., Мірошніченко О.В.** Б.Я. Букреєв (1859–1962) – науковець, педагог та організатор математичної науки / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: Талком, 2018. **Кн. 20.** 212 с.
21. **Грицюта О.О.** Механіко-будівний відділ Київського відділення Російського технічного товариства (1888–1919). / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: Талком, 2020. **Кн. 21.** 195 с.
22. **Пилипчук О.О.** Київське юридичне товариство (1877–1917) / відп. ред. О.Я. Пилипчук. К.: Талком, 2020. **Кн. 22.** 450 с.
23. **Пилипчук О.Я., Соловійова Л.М.** Науковий доробок В.Є. Тімонова (1862–1936) в галузі гідротехніки та водного транспорту / відп. ред. Л.Т. Котляренко. Київ: Талком, 2020. **Кн. 23.** 189 с.

24. **Пилипчук О.Я., Савчук З.С.** В.Д. Отамановський – визначний український історик і краєзнавець: монографія / відп. ред. А.А. Коробченко. К.: Талком, 2021. **Кн. 24.** 199 с.
25. **Пилипчук О.Я., Підкошана О.М.** Науковий доробок М.С. Стрілецького (1885–1967) в галузі залізничного мостобудування та будівельної механіки: монографія / відп. ред. Л.Т. Котляренко. Київ: Талком, 2022. **Кн. 25.** 170 с.
26. **Пилипчук О.Я., Чубрей О. М.О.** Зарудний (1859–1919) – видатний зоолог-орнітолог і мандрівник: монографія / відп. ред. Л.Т. Котляренко. Київ: Талком, 2022. **Кн. 26.** 199 с.

Наукове видання

**Пилипчук Олег Ярославович,
Чубрей Олександра Степанівна**

М.О. ЗАРУДНИЙ (1859–1919) –
ВИДАТНИЙ ЗООЛОГ–ОРНІТОЛОГ
І МАНДРІВНИК

Монографія

Відповідальний редактор *Л.Т. Котляренко*
Літературний редактор *М.І. Ромась*

Комп'ютерне верстання
та дизайн обкладинки *О.О. Пилипчук*

Підписано до друку 25.08.2022

Формат 60X84/16. Ум. друк. арк.11,5.
Наклад 300 пр. Зам. № 2311-22

Видавець і виготовлювач «Талком»
03115, м.Київ, вул. Львівська, 23
тел/ факс (044)424-40-69, 424-56-26
Email:ukraine.vdk@email.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4538 від 07.05.2013